

FLORICA DIMITRESCU

OBSERVAȚII
ASUPRA UNOR DENUMIRI DE ȚESĂTURI,
DE ÎMBRĂCĂMINTE ȘI DE ÎNCĂLȚĂMINTE
ÎN TEXTUL *PALIEI DE LA ORĂȘTIE*

*Pentru prietena mea
Viorica Pamfil,
cu drag, la aniversară!*

Din cele mai vechi timpuri, printre primele necesități ale omului au fost grija pentru hrană și pentru un adăpost contra intemperiilor și a sălbăticiunilor de toate felurile, ca și apărarea de variațiile de temperatură, în special de frig, prin acoperirea corpului. Dacă ne referim la acest ultim aspect, este interesant de urmărit cum se prezentau țesăturile, veșmintele și încălțăminte în aspectele vechi ale limbii, în textele române din primele scrieri, manuscrise sau tipărituri începând cu secolul al XVI-lea.

Cum prin acest articol dorim să omagiem munca de zeci de ani la Universitatea din Cluj a profesoarei Viorica Pamfil, am socotit că este nimerit să ne aplecăm, din perspectiva amintită, asupra *Paliei de la Orăștie* (1581-1582), excelent editată de aceasta acum mai bine de 40 de ani.

După cum se știe, textul *Paliei de la Orăștie* (mai departe vom folosi sigla PO) este urmat de un indice extrem de bine alcătuit. În acesta se întâlnesc relativ numeroase cuvinte care aparțin sferei textilelor, a veșmintelor și a încălțăminte, pe care ne propunem să le examinăm în rândurile de mai jos cu speranța că nu am omis – involuntar – și altele. Structura fiecărui articol va avea următoarea schemă: termenul respectiv, indicațiile morfologice, anul primei înregistrări în română indicându-se sursa – în cele mai multe cazuri, T. –, definiția, ilustrarea printr-un singur citat, pentru conciziune (nu de puține ori se fac doar trimiteri dacă termenul figurează într-un citat edificator la un alt cuvânt), etimologia, numărul de ocurențe în PO. Pentru datele fundamentale ne-am adresat, în principal, dicționarelor DE, DEX și T., în această ordine, corespunzătoare anului lor de apariție: DE, 1958-1959 sau de reeditare: DEX, ediția a doua, 1996, T. – reeditat la Cluj-Napoca între anii 2002-2005 (vezi *infra*, bibliografia). Trebuie specificat că, în unele situații, în

DACOROMANIA, serie nouă, XV, 2010, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 107-118

articole apar și alte date, de exemplu discuții mai largi despre etimologie, despre unele definiții insuficient de cuprinzătoare, menționări despre caracterul arhaic sau regional al unor termeni etc. Uneori vom aduce completări la primele datări (indicate prin VP = Viorica Pamfil și FD = Florica Dimitrescu) sau rectificări, dacă am întâlnit predatări în PO. Alteori, la capitolul „ocurențe” vor apărea modificări – este vorba de cuvintele plurisemantice, unde cifra va indica exact numărul de ocurențe din domeniul restrâns cercetat în această lucrare.

Iată corpusul din PO pe care ne bazăm cercetarea de față:

ACOPERĂMÂNT s.n., T. 1551 – „Ceea ce servește la acoperit; (în special) acoperiș”. Trebuie observat că în această definiție din DEX, nu se cuprinde și sensul mai vechi „veșmânt, haină” al cuvântului. În indicele din PO apare această distincție semantică, din moment ce se menționează „învelitoare; acoperiș”, fără însă a se specifica în care dintre cele cinci trimiteri este vorba de „acoperiș” și unde anume apare accepția „haină”. Recitirea textului, la trimiterile din indice, a dat următorul rezultat: în patru cazuri era prezentă semnificația „acoperiș” („*acoperămintele corturilor*”) și numai în una singură sensul este „haină”, sens întărit – dacă mai era nevoie! – de apropierea de termenul nonambiguu *veșmânt*: *Că veșmântul lui un singur, acoperemântul trupului său întru care doarme* 253, 23. Vezi și *beartă*. Din *acoperi* + suf. -*ământ* – 1 ocurență în domeniul vestimentației.

BEARTĂ (reg.) s.f., VP și FD 1581-2 PO – „Margine, bordură; tivitură”, sensuri menționate în indicele *Paliei*. În acest caz numai unul dintre aceste sensuri, prezente în cele 7 citate în care figurează termenul *beartă*, aparține ariei veșmintelor și anume: *Să faci și cel veșmânt [...] și sus în partea desupra să fie o gură într-însu și pregiur gură într-una să fie beartă tivită cum să nu se destrame* 273,17. Termenul nu este înregistrat în DE, DEX, T. În Pamfil L PO, p. 132, *beartă* este considerat a fi de proveniență maghiară, iar în *E Reg.*, p. 236 este precizat etimonul maghiar *párta*, care are și sensul „margine”. De observat că, dat fiind că acest termen nu apare în alt text mai vechi și este prezent exclusiv în PO – precum reiese din Dimitrescu, *Indice* (cu mențiunea că acolo, dintr-o greșală pentru care avem ocazia, acum, tardiv, să ne cerem scuze, se indică 17 ocurențe în loc de 7) –, înseamnă că putem nota la rubrica „prima atestare” anul apariției *Paliei de la Orăștie*. Cum această situație nu este singulară, vom trimite la cuvântul *beartă* ori de câte ori va fi cazul, pentru stabilirea primei atestări, evident în absența altei informații care ar putea conduce către o predatare. – 1 ocurență în domeniul vestimentației.

BRÂU s.n., pl. *brâne*, T. sec. XVI PS SCH – „Cingătoare lată de lână”. Pentru exemple, vezi *chindisit, cumânac, îmbrăcăminte, pochiolate*. DE îl explică din. lat. *brandeum* „pânză de in” și „cingătoare”. Forma de pl. *brâne*, asemănătoare „cu pl. *grâne, frâne*, este greu de explicat”; DEX: cf. alb. *bres, brez*; T. îl consideră „probabil din vsl. *brunja* «stomac»” sau cuvânt de substrat, prezent în albaneză. În ceea ce ne privește, cel mai probabil *brâu* este un termen de substrat, cf. alb. *bres, brez, brenc* Rosetti, HLR, p. 302, 310; Brâncuș, *Voc.*, s.v. – 10 ocurențe.

CĂMĂȘUIE s.f., T. 1581-2 PO – „Haină la preoții evrei (cămașă lungă de pânză subțire sau de mătase)”: *Fă lor den giolgiu și cămășui, cum să-și acoaperie pelița greției den vintre în gios* 274, 22. Din *cămașă* + suf. -*uie* – 2 ocurențe.

CHEOTOARE s.f., 1508 DLRV – „Mic semicerc de ață, lână etc.”: *Să le prindă cu o cheotoare* 266, 8. DEX: din lat. **clautoria* (din **clautus* = *clavutus*); T: din **clavitoria* sau *clavatoria*, după *clavis* „cheie” – 5 ocurențe.

CHINDISIT adj. (regionalism Pamfil, L PO p. 133), T. 1581-2 PO – „Brodă”: *Feacără și cel brâu chindisit den mătase răsucită albă* 313, 8. Din verbul *chindisi* – 2 ocurențe.

CHINDISITURĂ s.f. (regionalism Pamfil, L PO, p. 133) T. 1581-2 PO – „Broderie”: „Face dver [perdeaua altarului] și ușiei cortului den mătase galbină, mohorâtă, roșie și den mătase răsucită albă cu măiestrie, ca *chindisitura*” 304, 11-12. DE: din *chindisi* + suf. -*tură*. – 1 ocurență.

COASE vb. III; T. 1561 Coresi, *Tetr.* – „A prinde între ele, cu acul sau prin mașina de cusut, părțile unei pânze a unei haine etc.”: *A țease și a coase cu mătase galbină* 300, 23. DE, DEX: din lat. pop. *cosere* în locul clasicului *consuere*; T.: din lat. *consuere* – 1 ocurență.

CUMÂNAC s.n., T. (*comănac*) aprox. 1601, de fapt PO 1581-2. 2, termenul fiind prezent în acest text mai vechi – „Acoperământ de cap purtat de preoții evrei în timpul slujbei religioase”: *Acestea vor fi iară veșmintele de îmbrăcământ, care vor face pieptari, efod, veșmânt larg de mătase, veșmânt strâmt, cumânac și brâu* 270, 15. Vezi și *îmbrăcăminte*. DE: „origine obscură”, dar „după Scriban, *Arhiva* 1914, 133 (urmat, cu rezerve, de *DAR* [= *DA*], din lat. *calamancum* «moț, vârf»” (DE, s.v. *comănac*); v. și sb. *kalamank* „bonetă”. DEX: et nec.; T. din mgr. *camilavki*, înrudit cu termenul *camilafcă* „potcap acoperit cu un văl purtat de preoții și de călugării ortodocși” – 7 ocurențe.

CUSUT s.n., T. 1581-2 PO – „Meșteșugul cusutului”. Pentru exemple, vezi *țesut*. Din verbul *coase*. – 1 ocurență.

DESCULȚA vb. I, T. 1581-2 PO – „A se descălța”. Pentru exemple, vezi *încălțăminte*. DEX: din lat. **disculciare* sau din rom. *desculț*; DE, T.: din lat. *disculciare* sau *discalciare* – 1 ocurență.

DESTRĂMA vb. I, T. 1673, DOS, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „(Despre țesături, haine) a se zdrențui”. Pentru exemple, vezi și *beartă*, *tivitură*. DE îi citează pe P. Papahagi, *Notițe*, p. 19 și pe Pascu I, p. 171, care pornesc de la lat. **distramare*, dar consideră că provine „mai probabil de la *tramă*, care trebuie să fi existat în româna veche și care astăzi se folosește ca neologism”; DEX: din *des-* + *tramă*; T.: din lat. *trama* – 2 ocurențe.

EFOD, EHOD s.n., VP și FD 1581-2 PO – „Obiect de îmbrăcăminte la preoții evrei” (PO, indice); „Parte din veșmântul preotesc făcut din mătase scumpă încrustată cu pietre prețioase” (*Biblia* 2001, p. 105, nota 1): *Leagă hozenul cu belciugurele sale de belcigele efodului cu șinor de mătase galbină, cum pre acel efod cu măiestrie făcut tare să se țină și cum hozenul de către ehod să nu se dezlege* 272, 23 și 273, 2; vezi și *cumânac*. Desigur, termen de origine ebraică, la fel ca și *hozen* și *falon*; vezi și PR în care se indică proveniența ebraică a acestui lexem neconsemnat în DE, DEX, T. – 24 de ocurențe (vezi *beartă*).

FALON s.n., VP și FD 1581-2 PO – „Obiect de îmbrăcăminte la preoții evrei, efod” (PO, indice): [Darul este o] *piatră de onichinos în falon* 260, 25. Pamfil L PO, p. 134. Cuvânt de origine ebraică neconsemnat în DE, DEX, T.; – 1 ocurență (vezi *beartă*).

GIULGIU s.n., T. 1581-2 PO – „Pânză subțire”. Pentru exemplu, vezi *cămășuie*. Din magh. *gyolcs* – 1 ocurență.

HAINĂ s.f., T. 1581-2 PO – „Veșmânt”: *Îmbrăcându-se într-alte haine, mearse lăuntru la Faraon 140, 22.* DE: scr. *haljina*; DEX: bg. *halina*, scr. *hajina*; T.: slav. *halina* – 10 ocurențe.

HOJEN, HOZEN s.n., T. 1581-2 PO – „Îmbrăcăminte la preoții evrei, pieptar” (PO, indice): *Și hojenului den curat aur lanțure cu câte două capete 272, 10; vezi și efod.* T.: din ebraică, prin magh.; Pamfil, L PO, p. 134: de origine ebraică – 19 ocurențe.

IN s.n., T. 1542 – „Plantă erbacee textilă”: *Inul amu fluriia 208,17.* Din lat. *linum* – 1 ocurență.

ÎMBRĂCA vb. I, T. 1551 – „A acoperi corpul cu veșminte”: *Și Domnul Dumnedzeu făcu lui Adam și muieriei lui haine din piei și îmbracă ei 21, 8; vezi și haină.* DE, DEX: din lat. **imbracare* (din *braca* „pantaloni”); T.: *braca* „pantaloni” – 14 ocurențe.

ÎMBRĂCĂMINTE s.f., T. 1551 – „Haine”: *După aceea și feciorilor lu Aaron încă fă îmbrăcăminte, brâne și cumânace 274, 16-17; vezi și învești.* Din *îmbrăca* + suf. *-ăminte* – 6 ocurențe.

ÎMBRĂCĂTOR adj., VP și FD 1581-2 PO – „Care se îmbracă”: *Veșminte îmbrăcătoare 277,10.* Din *îmbrăca* + *-tor* – 1 ocurență (vezi *beartă*).

ÎNCĂLȚĂMINTE s.f., T. 1581-2 PO – „Nume generic pentru ceea ce se pune în picioare pentru a le apăra”: *Desculță-ți încălțămintele tale den picioarele tale 185, 23.* DE, DEX, T.: din *calciamentum*, după *încălța* – 1 ocurență.

ÎNCINGE vb. III, T. sec. XVI CV – „A înfășura în jurul mijlocului o cingătoare, un brâu”: Pentru exemple, vezi *pochiolate*. DE, T.: din lat. *cingere*, s.v. *încinge*, sensul 2 „a aprinde”; DEX: din lat. *incingere* – 2 ocurențe.

ÎNVĂLI vb. IV, T. 1561 Coresi, *Tetr.* – „A acoperi”: *Ce cu piialea iedului mânule pre grumazi ce era goli învăli 90, 9.* DE, DEX, T.: din sl. *valiti* – 1 ocurență.

ÎNVĂLUI vb. IV, T. 1561, Coresi, *Tetr.* – „A se înfășura”: *Acoperi-se cu un veșmânt și se învălui 132, 8.* T.: din sl. *val* „undă” sau din rom. *val*; DEX: din *în* + *val* + *-ui* (influențat semantic de *vâl*) – 1 ocurență.

ÎNVEȘTI vb. IV, T. sec. XVI PS SCH – „A îmbrăca”: *Și ia îmbrăcămintele și învești pre Aron cu cel veșmânt strămt 275, 16.* DE, DEX rețin etimologia dată în CDDE: din lat. *(in)vestire*; T.: lat. *vestire*. – 1 ocurență.

LEGĂTURĂ s.f., T. sec. XVI PS. SCH. – „Șiret pentru încălțăminte”: *Din tot ce iaste al tău nu voi lua nece o ață sau neci o legătură de zgarbură 50, 5.* DE, T., DEX: din lat. *ligatura* – 1 ocurență cu acest sens.

MĂTASE s. f., T. 1428 – „1. Fibră textilă naturală de borangic prelucrat”. Pentru exemple, vezi *șesut*: „2. Țesătură fină din aceste fibre”: *Acesta e iară darul care de la ei veți lua: aur, argint, arame, mătase galbenă, mătase mohorâtă, mătase roșie 260, 20.* Vezi și *chindisitură, coase, cumânac, șinor, vison*. DE, T., DEX: din lat. *metaxa, mataxa*. Termenul *mătase* a fost împrumutat în magh. sub forma *mátasz* – 85 de ocurențe.

NASTUR s.m., aprox. 1462 DLRV – „Mic obiect de metal, sifid, etc. ce servește la încheiatul hainelor, al pernelor”: *Și între ceastea să faci nasturi sunători de aur 273, 21-21.* DE trimite la it. *nastro* „panglică”, dar relația semantică nu este prea ușor de admis; tot în DE se amintește etimologia din lat. *nastula*, precum și cea din got. *nostilo*, propusă de Giuglea, DR, I, p. 382, însă considerate improbabile; DEX: et. nec. – 2 ocurențe.

OCHIȘOR s.m., T. 1581-2 PO – “Cheotoare”: Și câte 50 de *ochișori* feace pre tot procovul perdea pe margini cu carii într-una să le poată acăța 302, 8. Din *ochi* + suf. *-ișor*. – 8 ocurențe

PIEPTAR s.n., T. 1581-2 PO – „Vestă”. Pentru exemple, vezi *cumânac*. DE, DEX, T.: din *piept* + *-ar*. – 2 ocurențe.

PLAȘCĂ s.f., T. sec. XVI PS SCH. – 1. „Maramă, basma”: *Luo drept aceaia Răveca plașca și se îmbrăbodi* 82, 2 – 2. „manta”: *Sim și Iafet luară o plașcă, puseră pe umere* 37, 10; T.: din sl. *plašti* – 3 ocurențe.

POCHIOLATE s.n. pl., VP și FD 1581-2 PO – „Văl subțire cu care se acopereau preoții evrei în timpul slujbei religioase”: *Încinge și Aron și feciorii lui cu brânele și pochiolatele leagă-le pre cap, cum preuțiia la dânșii să fie cu obiceiiu de vecie între Israil* 275, 25. Pamfil în L PO p. 229 și în E. Reg p. 240 și 244 susține originea magh., din *patyolat*, a acestui termen neconsemnat în DE, DEX, T. – 1 ocurență (vezi *beartă*).

ȘINOR s.n., (regionalism pentru *șnur*) T. 1581-2 PO – „Șnur, șiret”: *Și leagă aceaia cu șinor de mătase galbină* 274, 6; vezi și *efod*. DE, s.v. *șnur*: din germ. *Schnur*; T.: din magh. *sinór* – 4 ocurențe (vezi *beartă*).

TÂMBARIU s.n., T. 1561 Coresi, *Tetr.* – „Manta”: *La-va în vin veșmântul său și în sângele a oiei tâmbariul său* 174,13. T.: din mgr. *tamparion* – 1 ocurență.

TIVIT adj., T. 1581 PO – „(Despre țesături, haine) Cu marginea cusută”. Pentru exemple, vezi *beartă*. Pentru etimologie, vezi *tivi* – 1 ocurență.

TIVITURĂ s.f., T. sec. XVI PS H. – „Tiveală”: *Feace ... pregiur gură tivitura, cum să nu se destrame* 312, 23. Din *tivi* + *-tură* – 1 ocurență.

TOARCE vb. III, T. sec. XVI PS H. – „A trage fire dintr-un caier și a le răsuci cu ajutorul fusului pentru a obține firele de țesut”: *Muierile încă care era mândre cu mânule lor torcea* 299, 24-25. DE, DEX, T.: din lat. *torquere* – 3 ocurențe.

TORT s.n., T. aprox. 1560 – „Fir tors, de in, cânepă etc.”: *Și bătu aur și-l tăie ca pe un tort cum cu măestrie să-l poată țese* 310, 27 DE, DEX, T.: din lat. *tortus* – 1 ocurență.

ȚESE vb. III, T. 1642 *Caz. Govora*, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „A face țesături”. Vezi și *coase*, *tort*. DE, DEX, T.: din lat. *texere* – 2 ocurențe.

ȚESUT s.n., T. 1645, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „Meșteșugul țesătoriei”: *Cine era măiestru la cioplit, la țesut și la cusut cu mătase galbină* 309, 16. Pentru etimologie, vezi *țese* – 1 ocurență (vezi *beartă*).

VEȘMÂNT s.n., T. sec. XVI CV – „Îmbrăcăminte”: *Și luo Răveca lui Isav celui fiu mai mare veșmintele mai scumpe ce în casă era* 90, 6. Vezi *beartă*, *vison*. DE, DEX, T.: din lat. *vestimentum* – 74 de ocurențe.

VISON s.n. (dispărut azi, vezi Pamfil L PO, p. 133), T. 1581-2 PO – „Pânză fină de in”: *Îmbrăcă în veșminte de mătase și în vison și lanț de aur aruncă-i în grumazi* 143, 21. DE, T.: din neogr. *vissos*, ac. *-on* – 1 ocurență.

ZGARBURĂ s.f. (înv.) T. sec. XVI, PS. SCH. – „Încălțăminte”: *În picioarele voastre să aveți zgarburi* 215,12. Vezi și *legătură*. T.: cf. it. *scarpa*, rom. *scarp* (dar e greu de susținut, odată ce rom *scarp* – în T., s.v. – este atestat de-abia la începutul sec. al XIX-lea!); Pamfil, L PO p. 133 consideră că *zgarbură* are o etimologie „nesigură” – 2 ocurențe.

Materialul lexical – alcătuit din 44 de termeni – excerptat din PO din domeniul veșmintelor, al încălțăminteii și al țesăturilor etc. poate fi discutat din diverse perspective:

I. Primul punct de vedere care se impune în cazul de față este separarea unităților lexicale prezentate mai sus în două categorii distincte: a) termeni cunoscuți și înțeleși până astăzi în limba comună, în raport cu b) termenii arhaici și regionali.

Astfel, din prima specie, a cuvintelor rămase vii, actuale până în zilele noastre, fac parte lexemele *acoperământ, brâu, cheotoare, coase, cusut, desculța, destrăma, haină, in, îmbrăca, îmbrăcăminte, încălțăminte, încinge, învăli, învălui, mătase, nastur, pieptar, tivit, toarce, tort, țese, țesut, veșmânt* (variantele fonetice sub care apar unele dintre aceste cuvinte în PO nu au de a face cu circulația termenilor respectivi în româna actuală).

Dintre cuvintele devenite obsolete, rămase la stadiul de arhaisme și/sau de regionalisme fac parte termenii *beartă, cămășuie, chindisit, chindisitură, cumănac, efod, falon, hojen, giulgiu, îmbrăcător, învești, legătură, ochișor, plașcă, pochiolate, șinor, tâmbariu, tivitură, vison, zgarbură*. După cum se poate observa, uneori nu este vorba de cuvinte propriu-zise, ci de sensurile particulare ale acestora în limba veche, precum la *giulgiu, legătură, ochișor, șinor*.

De remarcat că termenii sunt echilibrat repartizați numeric în cele două categorii, în prima 24, cu numai patru cuvinte în plus față de cea de a doua, care cuprinde 20 de lexeme. Semantic însă, se constată anumite deosebiri. În prima serie se întâlnesc numeroși termeni de bază ai **îmbrăcăminteii** și ai **încălțăminteii**, cei **g e n e r i c i** în special: *acoperământ, brâu, cheotoare, coase, cusut, desculța, destrăma, haină, îmbrăca, îmbrăcăminte, încălțăminte, încinge, învăli, învălui, nastur, pieptar, tivit, veșmânt*, și mai puțini, dar tot termeni **f u n d a m e n t a l i**, referitori la **țesături**: *in, mătase, toarce, tort, țese, țesut*. Grupul al doilea, cel al arhaismelor și al regionalismelor, cuprinde numeroase denumiri **p a r t i c u l a r e** ale **îmbrăcăminteii**: *beartă, cămășuie, chindisit, chindisitură, cumănac, efod, falon, hojen, îmbrăcător, învești, legătură, ochișor, plașcă, șinor, tâmbariu, tivitură* și numai două denumiri **g e n e r i c e**: *învești și zgarbură*, precum și trei denumiri de **țesături**: *giulgiu, pochiolate, vison*.

II. Din punctul de vedere al **o r i g i n i i**, termenii corpusului supus discuției arată, în ordinea ponderei etimoanelor (alături de fiecare cuvânt vom menționa și ocurența sa), în felul următor:

Cuvinte formate în interiorul limbii române: *acoperământ* – 1, *cămășuie* – 2, *chindisit* – 2, *chindisitură* – 1, *cusut* – 1, *desculța* – 1, *destrăma* – 2, *îmbrăcăminte* – 6, *îmbrăcător* – 1, *încălțăminte* – 1, *învăli* – 1, *învălui* – 1, *ochișor* – 8, *pieptar* – 2, *tivit* – 1, *tivitură* – 1, *țesut* – 1.

Cuvinte de origine latină: *cheotoare* – 5, *coase* – 1, *îmbrăca* – 14, *in* – 1, *încinge* – 2, *învești* – 1, *legătură* – 1, *mătase* – 85, *toarce* – 3, *tort* – 1, *țese* – 2, *veșmânt* – 74.

Cuvinte din maghiară: *beartă* – 1, *giulgiu* – 1, *pochiolate* – 1, *șinor* – 4.

Cuvinte din ebraică: *efod* – 24, *falon* – 1, *hojen* – 18.

Cuvinte de sursă greacă: *tâmbariu* – 1, *vison* – 1.

Cuvinte de proveniență slavă: *haină* – 10, *plașcă* – 3.

Cuvinte de substrat: *brâu* – 10.

Cuvinte cu origine necunoscută sau nesigură: *cumânac* – 7, *nastur* – 2, *zgarbură* – 2.

De remarcat că termenii formați în interiorul limbii române sunt cei mai mulți, fiind în număr de 17 (cu o frecvență de 33). Marea majoritate din acest total, și anume 11, provine de la termeni originari din latină: *acoperământ*, *cămășuie*, *cusut*, *desculța*, *destrăma*, *îmbrăcăminte*, *îmbrăcător*, *încălțăminte*, *ochișor*, *pieptar*, *țesut*; din total, două se explică prin greacă: *chindisi* și *chindisitură*, două din slavă: *învăli* și *învălui*, iar două, *tivit* și *tivitură*, din *tiv*, care nu are o etimologie cunoscută. Se poate afirma că cei 11 termeni dezvoltăți din etimoane latine vin să întărească ponderea elementului latin propriu-zis. Pe locul al doilea se plasează cele 12 cuvinte care își au originea direct din latină; acestea, așa cum am menționat imediat mai sus, își consolidează poziția prin cele 11 lexeme provenite, la rândul lor, din etimoane latine.

III. Considerăm că nu este lipsit de interes să se urmărească și **f r e c v e n ță** a termenilor de diferite origini în cazul cuvintelor din segmentul semantic supus acum discuției:

– Elementele explicabile direct din latină, chiar dacă nu sunt în număr foarte mare, au, de departe, cea mai mare frecvență: 186 de ocurențe (vezi cifrele de la capitolul imediat precedent); dintre lexemele de proveniență latină, două sunt „campionane” ca număr, și anume *mătase*, cu 85 de ocurențe (material care apare frecvent în îmbrăcămintea preoților, căreia i se consacră un întreg capitol, al 39-lea, din *Ishod* (p. 110-114), și *veșmânt*, cu 74 de ocurențe. De remarcat că în Pamfil, *Contribuții*, lucrare excelentă prin minuțiozitate, consacrată în întregime cercetării statistice a textului *Paliei*, acești doi termeni se situează pe locuri „din față” în raport cu numărul total al cuvintelor comune din PO – 2003 –, și anume termenul *mătase* are nr. 103 și ocupă rangul 91, iar *veșmânt*, numărul 115 și ocupă rangul 115 (p. 164), ceea ce constituie o dovadă că sunt termenii de bază (unul reprezintă materialul cel mai des utilizat la hainele preoților, și celălalt este cel mai frecvent termen generic pentru „haine”) ai fragmentului semantic luat în considerație aici.

– Urmează, într-un fel, așteptat, dată fiind natura textului – o parte a Vechiului Testament –, cele trei cuvinte de sursă ebraică desemnând, cu 43 de ocurențe, un obiect din vestimentația preoților ebraici; se întâmplă ca cel puțin două dintre ele să fie și sinonime (în plus, și cu termenul *pieptar*), așa încât vor fi examinate mai departe, în paragrafele dedicate sinonimiei.

– Poziția a treia o ocupă termenii, mulți la număr, născuți în spațiul limbii noastre (din care numai 7 nu provin din etimoane latine), dar care nu au o circulație prea mare, ei însumând numai 37 de ocurențe. Celelalte 30 de ocurențe pot, în modul cel mai firesc, să se adauge celor 186 de ocurențe ale cuvintelor provenite direct din limba latină.

– Se succed apoi cuvinte cu ocurențe mai reduse, precum termenii de origine slavă (cu 13 ocurențe), cel din substrat (cu 10 ocurențe), cei maghiari (cu 8 ocurențe), cei grecești (cu 2 ocurențe) și, în fine, cei cu etimologie neprecizată sau necunoscută (cu 11 ocurențe).

Trebuie specificat în legătură cu ocurența diverselor unități lexicale că în paginile de față există unele (aparente) neconcordanțe cu ocurențele din indicele *Paliei*. Așa se întâmplă, de ex., la termenul *legătură*, care în PO are un mare număr de ocurențe pentru mai multe semnificații, dar unul singur, cel de la sensul al doilea, „șiret la încălțăminte”, ne interesează acum. În această situație indicele, în măsura în care erau precizate separat semnificațiile, ne-a ușurat munca, ceea ce nu s-a întâmplat, de pildă, la *acoperământ*, unde nu s-a tratat diferit sensul de „acoperiș” și cel de „veșmânt care acoperă pe cineva”, așa că, din totalul de 5 ocurențe, ne-am putut opri numai la una care intra în cadrul lucrării noastre.

Concluzia la acest punct este că, prin larga lor răspândire, chiar dacă nu sunt foarte multe la număr, elementele latine predomină în domeniul redus avut în vedere aici.

IV. Într-un text care cuprinde, pe lângă cele 533 de nume proprii, 2 000 (cifrele sunt în Pamfil, *Contribuții* p. 160) de termeni comuni – singurii care ne interesează când vizăm o privire de ansamblu asupra *s i n o n i m i e i* – este firesc să se afle un număr ridicat de cuvinte mai mult sau mai puțin echivalente semantic. Într-adevăr, într-o lucrare mai veche, consacrată *Artei cuvântului în Palia de la Orăștie* (Dimitrescu, *Arta*, p. 152-178), am avut în vedere nu mai puțin de 200 de serii sinonimice simple sau complexe, mergând de la grupuri minimale de 2 termeni până la serii largi de 9 și chiar 11 sinonime, cum este conceptul *animal: vită, dobitoc, jivină, jiganie, dihanie, făptură, gadină, avuție, bogăție, marhă, bunătate* (probabil calc după magh. *joszág*, vezi Treml, *Calco*, în *Studi rumeni IV*, p. 105-106), care au condus la concluzia că „în Palie ar fi posibil să se deslușească afirmarea incipientă a unui stil literar retoric în care joacă un anumit rol funcția estetică a sinonimelor” (*lucr. cit.* p. 178). Nu era însă de așteptat ca, într-o lucrare precum cea de față – unde nu am cercetat decât o arie semantică redusă –, să putem observa o serie de sinonimii între cei 44 de termeni ai corpusului stabilit inițial mai sus citați. Surpriza a fost cu atât mai mare, întâlnind șapte serii sinonimice! Cele mai multe sunt reprezentate prin grupuri minimale, alcătuite din două lexeme: *încălțăminte – zgarbură* (discutat în Dimitrescu, *Arta*, p. 160), *tivit – beartă*, *tâmbariu – plașcă*, *cumânac – pochiolate*, *ochișor – cheotoare*. Se poate observa că primele două cupluri sunt alcătuite din câte un termen al limbii comune – *încălțăminte*, *tivit* – care circulă până astăzi în română și câte un cuvânt ieșit din uz – *zgarbură*, *beartă*. Următoarele două sunt formate din câte doi termeni, ambii ieșiți din circulație. În cazul lui *ochișor* trebuie precizat că în PO acesta avea o accepție deosebită, exact „cheotoare”.

În PO se întâlnesc și cazuri de sinonimie complexă, de ex. între trei sau patru termeni. În această postură par a fi lexemele sinonime *falón*, *efod* (acestea două,

după definiția termenului *falon* ca „efod” din indicele *Paliei*, despre care, însă, nu avem siguranța că este foarte exactă), *hojen* și *pieptar*. După cum vom vedea mai jos, se pare că *efod* nu ar intra în această serie sinonimică, deci absolut sigură este numai sinonimia cu trei termeni: *falon*, *hozen*, *pieptar*. De menționat că în textul studiat *efod* și *hozen* se bucură de un număr mare de atestări, în timp ce *falon* nu este înregistrat decât o singură dată, situație care, probabil, o reflectă pe cea din original/original. Oricum, primele trei cuvinte cu aceeași origine, ebraică, nu mai apar – cel puțin după împrejurarea că nu figurează în Dimitrescu, *Indice*, s.v. – într-un alt text din cele excerptate din sec. al XVI-lea. (Ele nu apar nici în Pamfil L PO, p. 80-105 și nici în *Glosarul*, p. 218-234 din Dima, *O traducere*, pentru motivul că aceasta nu cuprinde primele două cărți din *Palie*.) Aceasta se explică, după toate probabilitățile, prin împrejurarea că nu este vorba de cuvinte folosite în mod obișnuit de limba română – odată ce se referă la realități de natură deosebită, de pe alte meridiane. De aceea ar fi interesant de urmărit cu atenție în traducerile integrale ulterioare ale *Vechiului Testament* dacă s-au folosit aceleași cuvinte sau altele, și anume care, de ce origine, cu ce semnificație etc.

Există în PO și un caz de sinonimie complexă alcătuită dintr-un lanț sinonimic format, de data aceasta sigur, din patru unități, dintre care primele trei sunt uzuale până astăzi, fiecare fiind un termen generic: *haină*, *veșmânt*, *îmbrăcăminte*, *acoperământ*. Cel de-al patrulea termen nu mai este însă utilizat actualmente cu sensul din vestimentație semnalat în PO o singură dată, ci cu înțelesul „acoperiș”. Cu această ocazie trebuie să remarcăm că în *Arta*, p. 156, unde am semnalat 14 serii cu 4 sinonime, nu l-am consemnat și pe acesta, în sensul că am înregistrat exclusiv primii trei termeni, dar pe al patrulea l-am nesocotit, neluând în seamă sensul special din limba veche al lui *acoperământ*. Facem aici cuvenita *mea culpa*...

V. În sfârșit, câteva remarci privitoare la p r i m e l e a t e s t ă r i ale unor lexeme (este cazul, de obicei, la cuvintele prezente cu o singură ocurență, mai rar al celor cu mai multe ocurențe) din PO: dacă se operează o comparație cu termenii din alte texte din secolul al XVI-lea cuprinși în Dimitrescu, *Indice*, se poate observa că în *Palie* s-au înregistrat destul de multe p r i m e a t e s t ă r i, de exemplu: *beartă*, *cămășuie*, *cheotoare*, *chindisit*, *chindisitură*, *cumânac*, *cusut*, *efod*, *desculța*, *giulgiu*, *hojen*, *îmbrăcător*, *încălțăminte*, *mătase*, *nastur*, *ochișor*, *pieptar*, *șinor*, *țesut*, *tivit*, *tivitură*, *vison*, iar unele cuvinte par a fi în situația de h a p a x l e g o m e n o n: *efod*, *pochiolate*. T. este renumit pentru indicarea primelor atestări, dar, uneori, PO ne permite p r e d a t a r e a; de exemplu, pentru *destrăma* T. notează ca primă datare 1673 la Dosoftei. În realitate, termenul apare cu 50 de ani mai înainte, în PO, unde este atestat de două ori. La fel la *cumânac*, *țese* și *țesut* s-a rectificat prima atestare luată în considerație în T., în sensul retrodatării în anii tipăririi *Paliei de la Orăștie*, după cum am specificat mai sus la cuvintele vizate.

De asemenea, acolo unde în dicționarele consultate, în primul rând în T., nu era nici o indicație a primei datări, iar în PO era atestat un anumit termen care nu a mai fost înregistrat înainte, am indicat prima sa atestare în PO. Este cazul cuvintelor

beartă, efod, falon, îmbrăcător, pochiolate. Problema primelor atestări este foarte delicată și, oricând s-ar găsi o predatare, trebuie neapărat ținut seama de aceea!

În concluzie, recolta elementelor lexicale cercetate în PO din spațiul rezervat țesăturilor, al hainelor și al încălțărilor este relativ bogată, mai ales având în vedere că este vorba de un lexic încă prea puțin prelucrat literar, limitat, în acel moment istoric, la vocabularul Vechiului Testament; de aici, de ex., prezența a nu mai puțin de trei termeni de origine ebraică pentru a desemna un tip (de fapt, mai curând două tipuri) de veșminte îmbrăcate de preoții ebraici. O rapidă comparație cu textul modern al ultimei ediții, din 2001, a *Bibliei* în limba română arată că unii dintre acești termeni se mai folosesc și acum, cel puțin în traduceri ale textelor sfinte; de ex.: *Pietre scumpe de pus la efod și la pieptar* (în PO, *hojen*) *Ieșirea*, cap. 35, p. 118; la fel s-a păstrat *efod* la cap. 39, p. 121, dar *hojen* este tradus prin *pieptarul*. Tot prin *pieptar* este tradus în *Biblie* și termenul întâlnit o singură dată în PO, *falon*: *Pietre scumpe ferecate de pus la efodul și pieptarul preotului* (cap. 25, p. 105). De aici luarea în considerare a sinonimiei dintre trei termeni: *falon, hojen* și *pieptar* (în indicele *Paliei*, *falon* este considerat sinonim cu *efod*, dar înclinăm să credem că nu este așa). Din curiozitate, am comparat cum au fost traduși cei trei termeni ebraici în *Biblia* în limba franceză și am recurs la o tălmăcire foarte recentă, *La Bible*, din anul 2008, unde pe copertă ne întâmpină următoarea precizare: „L’original avec les mots d’aujourd’hui”. Într-adevăr, pentru *falon* și *hojen* se întâlnește același cuvânt în limba franceză, *pectoral* (în română este tradus prin *pieptar*), dar *efod* este lăsat sub forma „francizată” – *éphod*, termen pe care îl regăsim în PR cu menționarea etimonului ebraic (*efod*) și a sensului „tunică de in purtată de preoții evrei”, semnificație care ne poate face să punem sub semnul îndoielii sinonimia alcătuită din patru termeni discutată *supra*. Ceea ce pare sigur este că sinonime sunt trei cuvinte, *falon, hojen* și *pieptar*, termenul *efod* rămânând pe dinafară, pentru că, probabil, desemnează un alt tip de obiect, poate lung (și nu un *pieptar* care totdeauna este scurt), o „tunică”, din îmbrăcămintea preoților evrei. În acest caz ar fi posibil ca *efod* să formeze un cuplu sinonimic cu termenul *cămășuie* „cămașă lungă de pânză subțire sau de mătase purtată de preoții evrei”? Cercetările ulterioare ar putea lămuri sensurile exacte ale termenilor în discuție și, deci, stabili și alte sinonimii în PO.

În sfârșit, ar trebui reținut ceea ce am specificat mai sus relativ la raportul între termenii care denumesc diferite obiecte de îmbrăcămintă sau de încălțăminte și cei care se referă la țesături: în timp ce primii sunt foarte numeroși – indiferent că sunt lexeme comune și astăzi sau aparțin categoriei arhaismelor sau a regionalismelor –, numele care vizează țesăturile sunt reduse ca număr: *coase, giulgiu, mătase, pochiolate, toarce, tort, țese, țesut, vison*, deci 9 termeni (din care, de fapt, numai 4 denumesc țesăturile propriu-zise – *giulgiu, mătase, pochiolate, vison*), față de toți ceilalți referitori la îmbrăcămintă și la încălțăminte, care sunt 35, deci un număr de cam patru ori mai mare! Cum s-ar putea explica aceasta? Probabil, pe de o parte,

prin împrejurarea că diversele obiecte de îmbrăcăminte sunt mai multe la număr decât țesăturile din care erau lucrate (termenul mai nou „confectionate” credem că nu este adecvat perioadei reprezentate prin PO la noi și nici pentru acest text biblic în general). Pe de altă parte, este sigur că diversificarea țesăturilor s-a realizat ceva mai târziu în comparație cu anii apariției textului PO, 1581-1582.

Alte concluzii au fost trase, pe parcurs, la fiecare problemă mai mare discutată: raportul între termeni circulație până astăzi și cei deveniți obsoleti, etimologia, sinonimia, primele atestări, ocurențele. În legătură cu acestea din urmă am dori să formulăm un deziderat pentru alcătuirea *i n d i c i l o r* la viitoarele ediții de texte: întâi, să se procedeze ca în cazul termenului *legătură* din PO, adică să se separe, precum în orice dicționar, semnificațiile diferite ale cuvintelor, și, în al doilea rând, indicele să reflecte această situație: concret, să nu se noteze la indice numărul total de ocurențe al termenului, ci să se specifice numărul ocurențelor pentru fiecare sens. Ar fi o inovație binevenită, în favoarea cercetătorilor filologi pe care, suntem siguri, aceștia ar saluta-o cu multă bucurie!

BIBLIOGRAFIE

- Biblia 2001 = Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, 2001.
- Brâncuș, *Voc.* = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- CDDE = I.-A. Candrea, O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, Socec, 1907-1914.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1956-1993.
- Coresi, *Tetr.* = *Tetraevanghelul lui Coresi, 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăstiri 1576*. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei RPR, 1963.
- CV- *Codicele Voronețean*, ed. Ion Gh. Sbiera, Cernăuți, 1885
- Dima, *O traducere* = Cristina-Ioana Dima, *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 2006.
- Dimitrescu, *Arta* – Florica Dimitrescu, *Observații asupra artei cuvântului în Palia de la Orăștie în Palia*, p. 152-194.
- Dimitrescu, *Contribuții* – Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Dimitrescu, *Indice* – Florica Dimitrescu, *Indice lexical paralel – secolul al XVI-lea*, în Dimitrescu, *Contribuții*, p. 121-245.
- DE = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, 2001 (originalul a apărut la La Laguna (Tenerife), în 1958-1966).
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- DOS = Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1673*. Ediție de N. A. Ursu, Iași, 1974.
- DR = „Dacoromania”, Cluj, 1921-1948; serie nouă, 1994 și urm.
- La Bible = La Bible*, Geneva, 2008.
- Palia = Palia de la Orăștie interpretată de...*, București, Editura Eminescu, 1984.

- Pamfil, *Contribuții* = Viorica Pamfil, *Contribuții la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a Paliei dela Orăștie (1581-1582)*, în *Studii*, 1965.
- Pamfil, L PO = Viorica Pamfil, *Lexicul Paliei de la Orăștie. Observații generale*, în CL, VII, 1962, nr. 1, p. 131-135.
- Pamfil *E Reg.* = Viorica Pamfil, *Elemente regionale în lexicul Paliei de la Orăștie*, în CL, III, 1958, p. 227-248.
- Papahagi, *Notițe* = P. Papahagi, *Notițe etimologice*, București, 1907.
- Pascu I = G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain, I. Les éléments latins et romans*, București, 1924.
- PO = *Palia de la Orăștie*, ediție de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei RSR, 1968.
- PR = *Petit Robert*, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2009.
- PS. SCH. – *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*. Edițiune critică de I.-A.Candrea, vol. I, II, București, Socec & Comp., 1916.
- Rosetti, HLR = Alexandru Rosetti, *Histoire de la langue roumaine*, édition de Dana-Mihaela Zamfir, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
- Studii* = *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965.
- Studi rumeni* = „*Studi rumeni*”, Roma, IV, 1929-1930.
- T. = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 nebearbeitete Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, vol. I-III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002-2005.
- Treml, *Calco* = L. Treml, *Di un probabile calco linguistico nella Palia di Orăștie*, în *Studi rumeni*, Roma, IV, 1929-1930.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES DÉNOMINATIONS DE TISSUS,
D’HABITS ET DE CHAUSSURES TELLES QU’ELLES APPARAISSENT
DANS LE TEXTE DE *PALIA DE LA ORĂȘTIE*
(Résumé)

L’auteur étudie un secteur restreint du lexique – qui se réfère aux domaines des tissus, des habits et des chaussures dans un important texte du XVIe siècle, la *Palia de la Orăștie* –, rendant ainsi un hommage au professeur Viorica Pamfil, l’éditeur du livre cité. Le nombre des vocables analysés n’est pas grand, mais permet des conclusions pertinents à propos des rapports entre les termes en circulation aujourd’hui même et ceux devenus obsolètes, la fréquence et l’étymologie des mots, les synonymies possibles. En plus, l’étude met en évidence une série de premières attestations et des *happax legomenon*.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
București, str. Edgar Quinet, nr. 3-5*